

De Wilde Zwanen van de AWD

Dalende trend in de winter

Bij het tellen van watervogels in de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD) wordt ieder jaar gelet op de komst van speciale wintergasten zoals Brilduikers, Grote Zaagbekken en Wilde Zwanen, voor de vogelaar de krenten in de pap. De Wilde Zwaan is van alle wintergasten de meest iconische soort waar ieder jaar naar wordt uitgekeken. Deze mooie en ranke vogels zwemmen in kleine groepjes van enkele vogels of als familie in de plassen en kanalen van de Amsterdamse Waterleidingduinen. Wat hebben de watervogeltellingen in de AWD ons tot nu toe geleerd over de Wilde Zwanen?

■ Leo Schaap en Antje Ehrenburg

Het is altijd mooi om Wilde Zwanen te observeren. Als je dichterbij komt, zwemmen ze graag van je af want ze willen niet opvliegen om energie te verspillen. Met hun lange rechte nekken en bijna geheel gele snavel zijn ze snel herkenbaar en het is een prachtig gezicht om te zien hoe ze statig door het water glijden. Ze blijven graag bij elkaar, zijn zeer alert, maar gaan alleen bij een forse verstoring op de vleugels. Afstand houden is het adagium bij het observeren van deze mooie vogels. Zeer bijzonder zijn de soms grote families die

in de AWD verblijven. Zo was er in januari 2012 in het zuidelijke infiltratiegebied een familie met zes juveniele vogels. In februari 2015 was er zelfs een gezin met zeven jonge vogels. Het seizoen daarop, december 2015 waren wij getuige van de komst van zo'n zelfde groot gezin dat vanuit laaghangende mist met veel spektakel hun landingsplaats zocht op een rustige geul in het infiltratiegebied. Ook in de recente winter van 2021 konden verschillende kleinere families met jonge vogels herkend worden. De Wilde Zwanen houden zich

Familie WILDE ZWANEN met zeven jongen, feb 2015. Foto: George Hageman

vooral op in de niet toegankelijke infiltratiegebieden. Toch kan de wandelaar ze ook in andere geulen aantreffen en ook bijvoorbeeld langs het Schusterkanaal.

De telgegevens

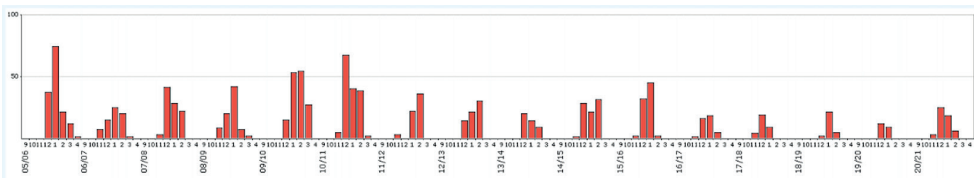
Op initiatief van de tweede auteur worden sinds 2005/06 de watervogeltellingen in de Amsterdamse Waterleidingduinen door vrijwilligers volgens de Sovon richtlijnen uitgevoerd. In het midden van de maanden september t/m april worden de vogels geteld. De Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland neemt met de volgende tellers deel aan deze tellingen (sommigen al jaren, of inmiddels gestopt, of recent begonnen): Christien Kemp, Marianne Stoop, Chris van Deursen†, Pierre Teders, Henriette Konst, Piet van Vliet, Hans Vader† en Martine Roos. De zuidelijker gelegen delen van de AWD worden door vrijwilligers van de Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk geteld. Dat je voor het tellen op de fiets het duin in mag, is mooi meegenomen. De kwaliteit van de tellingen is goed want ze worden consequent uitgevoerd en slechts enkele tellingen in deelgebieden konden door diverse omstandigheden niet worden geteld. Het eerste seizoen 2005/06 is niet volledig geteld maar dit is voor de Wilde Zwaan van geringe betekenis. Daarnaast kwamen oude midwintertellingen ter beschikking die door Hans Vader vanaf 1985 waren verzameld en ontbrekende gegevens konden worden teruggevonden in de telverslagen van

de Fitis. De tellingen worden door individuele tellers in de centrale database van Sovon ingevoerd. De resultaten van de tellingen kunnen in grafieken worden gepresenteerd. Een mooi overzicht hiervan is figuur 1 waarin per jaar en per maand het seizoenspatroon wordt weergegeven. De grafiek laat zien dat het aantal overwinterende Wilde Zwanen in de Amsterdamse Waterleidingduinen in de loop der jaren afneemt en dat de zwanen korter in de AWD verblijven. Ze komen soms in november naar de AWD maar vaker in december, en vertrekken al in februari of uiterlijk in maart weer naar het noorden.

De dataset Wilde Zwanen maakt onderdeel uit van een grotere dataset waarin tellingen van alle winter watervogels van de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn opgenomen. De complete dataset wordt gebruikt om de ontwikkelingen vanaf 2006 t/m 2021 te onderzoeken en te beschrijven (Schaap en Ehrenburg in prep).

Verspreiding

De Wilde Zwaan broedt vooral in de noordelijke regionen zoals Noorwegen, Zweden en Finland. In de winter trekken ze naar het zuiden en voor een klein deel naar Nederland, dat het meest zuidwestelijke overwinteringsgebied is. Het merendeel overwintert oostelijk van ons in noordoost Duitsland en aan de Oostzee. De in Nederland verblijvende populatie Wilde Zwanen wordt in de recent verschenen Vogelatlas van Nederland (Sovon Vogelonderzoek

FIGUUR 1: Grafiek van wintertellingen van Wilde Zwanen in de AWD, winters 2005/06 t/m 2020/21

2018) geschat op 2000 tot 4800 exemplaren, afhankelijk van de strengheid van de winter. De meeste zwanen verblijven in het noorden van Nederland, vooral in Friesland en Groningen. De populatie groeit met 3% in het westen van Nederland en met 6% per jaar in het noorden (Hornman e.a. 2020). Dit als gevolg van de groeiende broedvogel-populatie in met name de Scandinavische landen, Finland en Baltische staten. In de recent verschenen European Breeding Bird Atlas 2 (Keller e.a. 2020) wordt geschat dat het aantal broedparen dankzij betere bescherming sinds het jaar 2000 verdubbelde. De broedparen vestigen zich steeds verder zuidwaarts. In Rusland wordt nog op deze prachtige vogels gejaagd waardoor de verspreiding daar veel minder dicht is dan in de andere Noord-Europese landen. Ook in Nederland komt een enkel broedgeval voor, sinds 2005, jaarlijks in het Wapserveen in ZW Drenthe (van Dijk 2013). De zogenaamde flyway populatie van het Europese vasteland wordt geschat op 137.000 exemplaren waarvan dus maar een klein deel in Nederland verblijft. De IJslandse populatie wordt op 34.000 exemplaren geschat, zij overwinteren vooral in Groot Brittannië en Ierland. Van één, met halsband uitgerust exemplaar, weten we zeker waar hij vandaan kwam. Blauw 7E88 werd op 29 juli 2014 geringsd in Skrunda, Letland. Hij verbleef de gehele winter 2016/17 in het 1e Infiltratiegebied. (Vader 2017, zie kader-tekst).

Ter vergelijking, hoe anders is dit voor de Kleine Zwaan. Hun Europese populatie is veel kleiner, wordt geschat op 20.000 exemplaren, ze broeden hoger in het noorden in de Russische arctische gebieden en in de winter verblijven ze vooral in Nederland. De flyway populatie neemt sterk af. In Nederland verblijven 7.600 tot 11.000 exemplaren. In

de AWD worden ze echter zeer zelden gezien, soms in gezelschap van Wilde Zwanen.

Eerder onderzoek

Chris van Deursen en André van Aken van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland hebben zich vijf jaar, van het jaar 2000/01 t/m 2004/05, intensief bezig gehouden met het tellen en bestuderen van de Wilde Zwanen in de AWD (Van Deursen en Van Aken 2006). Hun vraag was waarom zij vooral een voorkeur hebben om in de AWD te verblijven. Dit in tegenstelling tot de, in die tijd, meer verbrokkelde aanwezigheid in Meijndel, Berkheide en het Noord-Hollands Duinreservaat. Hoewel dit laatste niet wordt gekwantificeerd, was langdurig verblijf in de AWD toen zeker nog het geval. De zwanen werden in de winters lang individueel en per familie gevolgd en er is vooral gekeken naar gedrag en het foerageren. Er wordt veel achtergrond informatie gegeven en men komt tot de conclusie dat de rust in de infiltratiegebieden, het feit dat er geen honden worden toegelaten en dat er voldoende voedsel aanwezig is, de preferente aanwezigheid in de AWD verklaren. Recente gegevens die hier behandeld worden geven reden om te twijfelen of deze conclusie in de huidige tijd nog standhoudt.

Hot spot AWD?

Was het dus jarenlang zo dat de Amsterdamse Waterleidingduinen een grote aantrekkingskracht uitoefende op de Wilde Zwanen, nu lijkt dit te veranderen. Jarenlang was de AWD de belangrijkste plek aan de kust waar zij verbleven. In het Noord-Hollands Duinreservaat, Meijndel en andere kustlocaties werden er veel minder waargenomen. In 'Algemene en schaarse broedvogels van Nederland' (Bijlsma et al 2001) staat een kaartje met de distributie van

Wilde Zwaan met halsband blauw 7E88

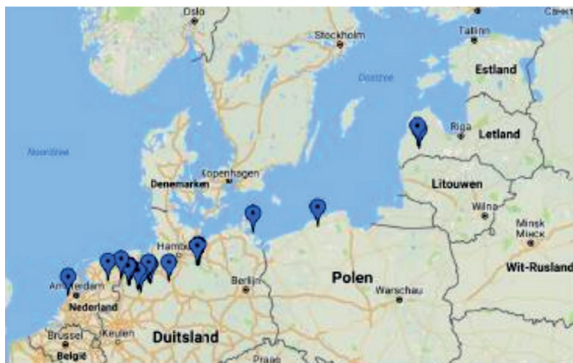

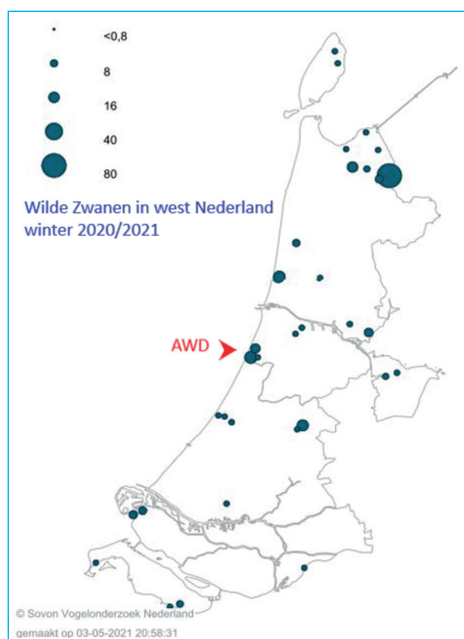
Hans Vader schrijft in het jaarverslag 2016 van het Vogelringstation in de AWD over een Wilde Zwaan met halsband blauw 7E88 die de gehele winter van 2016/17 in het 1e Infiltratiegebied verbleef.

Nadat de halsband gemeld was, kwam al snel antwoord. De Wilde Zwaan blauw 7E88 werd geringd in Letland op 29 juli 2014 te Skrunda, als man. Hij kreeg buiten de halsband ook een metalen ring LVR EV733.

Er zijn een aantal interessante terugmeldingen van deze vogel ontvangen: 7E88 werd na het ringen nog 7 keer ter plaatse waargenomen tot 10 oktober 2014. Daarna vertrok hij naar Duitsland waar hij voor het eerst op 15 november 2014 werd waargenomen in Mecklenburg-Vorpommern. Daarna vloog hij door naar Niedersachsen, waar hij tot 23 februari 2015 verbleef. Op 30 april 2015 werd hij weer waargenomen in Jaunmuiza, Tirelis in Letland en werd daar voor het laatst gezien op 17 mei 2015. Op 21 november 2015 was hij aanwezig in Polen en daarna weer vanaf 1 januari 2016 in Duitsland, Niedersachsen. Hij bracht een kort bezoek aan Nederland, op 11 januari 2016 werd hij in Drenthe gezien. Daarna vertrok hij weer naar Duitsland, waar hij op 24 januari 2016 weer werd gezien. Tot 1 maart 2016 zwierf hij rond in Mecklenburg en Niedersachsen.

Op 19 november 2016 verschijnt hij plotseling in het 1e infiltratiegebied te midden van een groepje van 5 adulte Wilde Zwanen. Hij verblijft daar de hele winter.

FIGUUR 2: Distributie Wilde Zwaan in West-Nederland 2020-2021.

Bron: Sovon Vogelonderzoek

de Wilde Zwaan over de winters 1993/94 - 1997/98 waaruit blijkt dat aan de kust in de AWD verreweg de meeste exemplaren verbleven. Laat de relatief strenge winter 2020/21 nog zien dat de AWD een belangrijke verblijfplaats is, andere jaren daarvoor laat het Sovon portaal zien dat o.a. het Noord-Hollands Duinreservaat aan belangrijkheid wint. Bovendien laat het watervogel rapport van Sovon van 2019 (Hornman et al 2019) zien dat de tienjarige trend van de Wilde Zwaan voor de AWD negatief is terwijl die voor het westen en noorden van Nederland positief is.

In de AWD verblijven gemiddeld 35 Wilde Zwanen per jaar. Dit aantal is klein vergeleken met het nationale aantal van gemiddeld 2900 exemplaren. Maar voor west Nederland is dit toch van belang in vergelijking met andere locaties

aan de kust en het westen van Nederland. Zie hiertoe figuur 2. De afnemende trend in de AWD is goed te zien in bijgaande grafiek van figuur 3 met het maximum aantal getelde zwanen per winterseizoen landelijk en in de AWD. Duidelijk is te zien dat de pieken correleren maar dat de twee trends zich anders ontwikkelen, landelijk positief maar voor de AWD duidelijk negatief.

De Wilde Zwanen in de AWD zijn op hun rust gesteld. Dat is aannemelijk want hun broedgebieden zijn meestal heel afgelegen. Het is daarom niet zo verwonderlijk dat meer dan 80% in de infiltratiegebieden wordt geteld. Daar is het rustig en lopen zij de minste kans om te worden gestoord. De vraag is natuurlijk of er ook voldoende voedsel aanwezig is. Dat lijkt geen probleem, want momenteel (najaar 2021) liggen in enkele drooggelegde infiltratieplassen grote hopen kranswieren, hetgeen er op duidt dat er voor de Wilde Zwanen geen voedseltekort is in deze plassen. De vraag is of er mogelijk voor andere overwintelaars wel een voedseltekort is in de infiltratiegeulen (mogelijk omdat het voedsel niet goed bereikbaar is). Dit wordt gesteund door het feit dat van alle andere watervogels, minder dan 30% in diezelfde infiltratiegebieden te vinden zijn (Schaap en Ehrenburg in prep).

Midwintertellingen

Traditiegetrouw worden midden in januari de midwintertellingen gehouden, een telling die al veel langer wordt gedaan om de watervogelstand in Nederland, en AWD, in kaart te brengen. Een aantal van deze tellingen kon worden teruggevonden in een Excel spreadsheet en in telverslagen van de Fitis waardoor een historische vergelijking vanaf 1985 mogelijk werd met de januari tellingen vanaf 2006.

De grafiek in figuur 4 laat het aantal

WILDE ZWANEN op het ijs, februari 2021. Foto: George Hageman

Wilde Zwanen zien per midwintertelling. Het patroon is nogal grillig maar de trend van een afname is ook duidelijk. Ondanks het grillige patroon springt 1987 er overduidelijk uit. Het is de derde strenge winter op een rij (Elfstedentochten van 1985 en 1986). De telperiode viel in een strenge vriesperiode, met guur weer en veel ijs. Lag er elders in het land veel sneeuw, toen niet in het westen. Het extreme aantal watervogels in het westen van het land waaronder Wilde Zwanen is daardoor te verklaren (van Vliet 1987). De pieken in de grafiek van figuur 4, 1987, 2003 en 2006 vallen samen met koude januari maanden. Midwintertellingen correleren dus goed met de strengheid van de winter die uitgedrukt kan worden in een getal. Als het getal van Hellmann (De Bilt) wordt gebruikt dan correleert het eerste deel van de grafiek voor 47% met dit getal en het tweede deel vanaf 2006 voor 31%. Met andere woorden, strenge winters brengen meer Wilde

Zwanen naar de AWD maar het effect wordt minder. Als reden van de correlatie wordt gegeven dat de wateren van de AWD in de winter minder snel dichtvriezen omdat het water in beweging blijft. Ook in de laatste winter 2020/21 was dit het geval zij het veel minder extreem dan in 1987 en niet in januari maar in februari. Terwijl zowel de Kagerplassen als de Nieuwkoopse Plassen dichtgevroren waren en er volop geschaatst kon worden, bleven de plassen in de AWD voor het grootste gedeelte open.

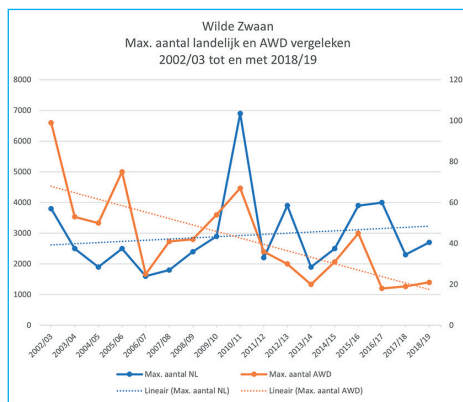
Discussie

Uit de tellingen in het westen en noorden van Nederland blijkt dat het aantal overwinterende Wilde Zwanen trendmatig toeneemt. In de directe omgeving, bijvoorbeeld het Noord-Hollands Natuurreservaat nemen de waarnemingen toe. De vraag is, waarom neemt het aantal in de AWD dan af? Waarom is de geliefde verblijfplaats minder favoriet

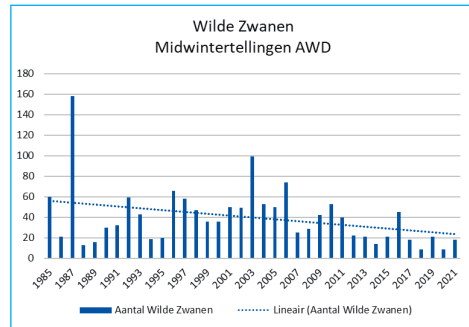
geworden? Daar zijn geen directe antwoorden op te vinden maar er zijn wel overwegingen te maken.

Zachtere winters hebben invloed op influx van Wilde Zwanen in Nederland en daarvan afgeleid op het aantal in de AWD. Zo is in figuur 3 te zien dat de pieken in de AWD die van Nederland goed volgen. De trend in de AWD neemt echter af terwijl die van Nederland toeneemt. Het gaat dus niet om een effect van de mildere winters alleen.

De voedselsituatie zou een oorzaak kunnen zijn. Wilde Zwanen leven van onderwaterplanten en grazen ook op graslanden en oogstresten. Voedselvluchten in de directe omgeving van de kust worden echter niet waargenomen. In de AWD moeten zij het doen met wat onder water groeit en leeft. De vraag is of de behoefte van de zwanen om de rustige plassen van de infiltratiegebieden op te zoeken ook voldoende voedsel biedt. Dat lijkt echter geen probleem te zijn, want in drooggelegde infiltratiegebieden zijn grote hopen kranswieren waargenomen (najaar 2021), wat erop duidt dat er onder water voldoende voedsel voor de Wilde Zwanen aanwezig is die zij met hun lange hals goed kun-

FIGUUR 3: Maximum aantal getelde Wilde Zwanen per winter in de AWD en landelijk 2002/03 tot en met 2018/19

FIGUUR 4: Aantal Wilde Zwanen in AWD tijdens januari-midwintertellingen 1985 t/m 2021

nen bereiken. De vraag is of de voedselsituatie voor andere overwinterende soorten in de infiltratiegeulen even goed is. Meer dan 70% van de andere foeragerende watervogels zijn namelijk te vinden buiten deze plassen. Vanaf de start van de voorzuivering in 1974 is het water steeds schoner geworden en daardoor voedselarmer. De laatste 15 jaar lijkt dit stabiel omdat het totaal aantal watervogels in de AWD vrijwel constant blijft (Schaap en Ehrenburg in prep). De Wilde Zwanen zouden misschien ook buiten de infiltratiegebieden willen foerageren maar worden daar sneller gestoord door recreanten.

De toegenomen recreatiedrukke zou daarmee een andere reden voor de afname kunnen zijn. De recreatiedruk is gedurende de laatste 15 jaar ongetwijfeld toegenomen en daarmee de verstoringen van bezoekers. Dat geldt met name voor het Schusterkanaal waar zwanen graag verblijven. De oostelijke kant is openbaar en wordt door recreanten (en fotografen!) frequenter gebruikt. Ook worden er meer wandelaars in gesloten gebied aangetroffen. Of is het drukker geworden door werkzaamheden? Dat er geen honden in de AWD worden toegelaten werkt ongetwijfeld positief op het verblijf van Wilde

Vlucht van een paartje **WILDE ZWANEN**. Foto: Leo Schaap

Zwanen. Zachte winters brengen minder Wilde Zwanen naar Nederland en daarmee naar de AWD. Daarmee is niet de gehele negatieve trend verklaard. Toegenomen recreatiedruk lijkt een andere belangrijke factor die mede kan verklaren dat het aantal terugloopt en de verblijfsduur korter wordt.

Woord van dank

Dit artikel kon niet tot stand komen zonder de vrijwillige medewerking van de vele tellers van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland en de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk, die we helaas niet allemaal bij name kunnen noemen. Een woord van dank is ook op zijn plaats voor Sovon Nederland die een database van telgegevens ter beschikking stelde en Waternet die toegang verschaftte tot de maandelijkse telgegevens van het Sovon invoerportaal waardoor validatie en aanvulling met recente tellingen mogelijk werd.

Dit artikel is licht aangepast en eerder verschenen in de Strandloper 53e jaargang, nummer 2, juni 2021.

Referenties

- Bijlsma R. G., Hustings F. & Camphuysen C.J., 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). CMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Deursen, C. van & Aken, A. van, 2006. Verslag van 5 jaar Wilde Zwanen (Cygnus cygnus) tellen en waarnemen in de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD). Nieuwsbrief Natuuronderzoek, 16e jaargang (1).
- Dijk A.J. van, 2013. Tweede paar Wilde Zwanen, *Cygnus cygnus*, in ZW Drenthe in 2013. Drentse Vogels 27.
- Hornman M., Hustings F., Koffijberg K., van Winden E, van Els P., van Kleunen A., Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep & Soldaat L., 2019. Watervogels in Nederland in 2016/2017. Sovon rapport 2019/01, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Hornman M., Kavelaars M., Hustings F., Koffijberg K., van Winden E, van Els P., Kleefstra R., Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep & Soldaat L., 2020. Watervogels in Nederland in 2017/2018. Sovon rapport 2020/01, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Keller V., Hernando S., Vorisek P., et al., 2020. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- Sovon Vogelonderzoek Nederland, 2018. Vogelatlas van Nederland, Broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- Schaap L.H.J. en Ehrenburg A., in prep. Vijftien jaar winter watervogeltellingen in de Amsterdamse Waterleidingduinen. In voorbereiding.
- Vader, H., 2017. Wilde Zwaan - blauw 7E88 in de AWD. Uit: Jaarverslag 2016 Vogelringstation AW-duinen:30-31
- Vliet P.J. van, 1987. Watervogel- en roofvogeltelling januari 1987. De Fitis 22 (4): 135-141.